

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Центр професійної та післядипломної освіти
Кафедра управління імені Олега Балацького

Шифр _____

Наказ ректора про
затвердження теми

До захисту допускається
завідувач кафедри

_____ Г. О. Швіндіна

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему

«Реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства шляхом реформування системи закладів інституційного догляду та виховання дітей»

за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування»,
освітньо-професійна програма «Державна служба»

Студента гр.

ДС.мз-91 Гасай В.Ф.

Подається на здобуття освітнього ступеня магістр.

Кваліфікаційна робота магістра містить результати власних досліджень.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело Гасай В.Ф.

Науковий керівник

к.е.н., доц. Валенкевич Л.П.

Суми 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Центр професійної та післядипломної освіти
Кафедра управління імені Олега Балацького

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

_____ 20____ р.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ МАГІСТРА
за спеціальністю

281 Публічне управління та адміністрування (Державна служба)

студенту групи ДС.мз-91

Гасай Віталії Федорівни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства шляхом реформування системи закладів інституційного догляду та виховання дітей», затверджена наказом по СумДУ № _____ від _____ 20____ р.
2. Термін подання студентом закінченої роботи до 16 грудня 2020 року.
3. Мета кваліфікаційної роботи: теоретичне обґрунтування і розробка пропозицій щодо удосконалення реформування системи закладів інституційного догляду та виховання дітей в рамках реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства.
4. Об'єкт дослідження: процес реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей.
5. Предмет дослідження: реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства шляхом реформування системи закладів інституційного догляду та виховання дітей.
6. Кваліфікаційна робота виконується на матеріалах закони України, Конституція України, Конвенція ООН, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, які регулюють питання з реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, охорони дитинства, публікації вітчизняних і зарубіжних науковців, нормативні документи по організації і проведенню реформи деінституалізації, звіти, аналітичні й статистичні дані Міністерства соціальної політики України, служби у справах дітей Сумської обласної державної адміністрації.

7. Орієнтовний план кваліфікаційної роботи, терміни подання розділів керівникові та зміст завдань для виконання поставленої мети.

№ пор.	Назва розділу	Термін подання
I	Теоретичні засади організації державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства	30.09.2020
II	Запровадження змін у системі захисту прав дітей, орієнтованих на збереження та підтримку сім'ї	15.10.2020
III	Визначення результатів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей і напрямів її подальшого розвитку та удосконалення	30.10.2020

Зміст завдань для виконання поставленої мети кваліфікаційної роботи магістра:
 У розділі 1 студент повинен дослідити охарактеризувати суть та основні принципи державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства в Україні, провести аналіз сучасної системи захисту прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;

У розділі 2 студент повинен провести аналіз вивчити зарубіжний досвід у розвитку альтернативних форм виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки;

У розділі 3 студент повинен обґрунтувати (запропонувати) проблемні питання проведення реформування державної системи опіки та надати пропозиції щодо шляхів її удосконалення.

8. Консультації щодо виконання роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
1	Валенкевич Л.П., доцент кафедри управління	17.09.2020	30.09.2020
2	Валенкевич Л.П., доцент кафедри управління	01.10.2020	15.10.2020
3	Валенкевич Л.П., доцент кафедри управління	14.10.2020	30.10.2020

9. Дата видачі завдання 17.09.2020.

Керівник кваліфікаційної роботи _____
(підпис)

Валенкевич Л.П.
(П. І. П/б)

Завдання до виконання одержав _____
(підпис)

Гасай В.Ф.
(П. І. П/б)

АНОТАЦІЯ

У роботі визначено сутність та основні норми державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства в Україні.

В процесі аналізу сучасної системи захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вивчення зарубіжного досвіду у розвитку сімейних форм виховання, запропоновані напрямки удосконалення підходів по захисту прав дітей, окреслено проблемні питання проведення реформування державної системи опіки та надано пропозиції щодо шляхів її покращення.

Обґрунтовано необхідність залучення членів територіальної громади до вирішення питань охорони дитинства, що дозволить сформувати ефективну модель забезпечення потреб кожної дитини та захисту її прав, необхідність поліпшення законодавства для проведення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.

РЕФЕРАТ

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи магістра становить 66 с., зокрема, 4 таблиці, 4 рисунки, 52 найменування використаних джерел.

Метою роботи є теоретичне обґрунтування і розробка пропозицій щодо удосконалення реформування системи закладів інституційного догляду та виховання дітей в рамках реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства.

Відповідно до поставленої мети були вирішені такі завдання:

- охарактеризувати суть та основні принципи державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства в Україні;
- провести аналіз сучасної системи захисту прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;
- вивчити зарубіжний досвід у розвитку альтернативних форм виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки;
- визначити проблемні питання проведення реформування державної системи опіки та надати пропозиції щодо шляхів її удосконалення.

Предметом дослідження є реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства шляхом реформування системи закладів інституційного догляду та виховання дітей.

Об'єктом дослідження є процес реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей.

Методи дослідження. У роботі було використано методи аналогії та співставлень, конкретизації та аналізу, статистичний метод, системний та структурний аналіз, порівняльний аналіз.

Наукова новизна. Запропоновано шляхи удосконалення процесу реформування системи закладів інституційного догляду та виховання дітей.

Ключові слова. ДІТИ-СИРОТИ, ДІТИ, ПОЗБАВЛЕНІ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ, СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ОХОРОНИ ДИТИНСТВА	11
1.1 Сутність державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства.....	11
1.2 Ретроспективний аналіз вітчизняної системи захисту прав дітей	15
1.3 Аналіз сучасної системи захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні.....	19
РОЗДІЛ 2 ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗМІН У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ОРІЄНТОВАНИХ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПІДТРИМКУ СІМ'Ї ..	26
2.1 Зарубіжний досвід у розвитку альтернативних форм виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки.....	26
2.2 Сучасна українська система інституційного догляду та виховання дітей і перспективи її реформування	30
2.3 Основні напрямки проведення вітчизняної реформи інтернатних закладів для дітей	36
РОЗДІЛ 3 ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І НАПРЯМІВ ЇЇ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ	42
3.1 Досвід проведення I етапу національної реформи сфери захисту прав дітей на прикладі Сумської області	42
3.2 Проблемні питання проведення реформування державної системи опіки та шляхи її удосконалення	48
ВИСНОВКИ	55
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	58

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

ВР – Верховна Рада України

ДБСТ – дитячий будинок сімейного типу

ДІ – деінституалізація (реформа закладів інституційного догляду та виховання дітей)

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України

МОН – Міністерство освіти і науки України

ПС – прийомна сім'я

СЖО – складні життєві обставини

США – сполучені штати Америки

ВСТУП

Актуальність теми магістерської роботи. Захист прав і свобод дітей, їх соціальний захист, передусім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні є найважливішою складовою державної політики. Органи місцевого самоврядування і державного управління покликані сприяти запобіганню бездоглядності та безпритульності серед дітей.

Актуальність теми обумовлена стрімким зростанням в Україні числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в державних закладах: школах-інтернатах, дитячих будинках, центрах соціально-психологічної реабілітації тощо, на тлі зменшення загального рівня народжуваності.

Проблеми в сім'ях напряду залежать від держави, від її економічної, соціальної, сімейної політики. Сьогодні в умовах економічної нестабільності збільшилася кількість родин, які не змогли пристосуватися до умов сьогодення, не можуть повноцінно виховувати та утримувати дітей. З метою запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності держава змушена піклуватися про цих дітей, влаштовуючи їх до закладів інституційного догляду.

У статті 1 Конституції зазначено: «Україна проголошується соціальною державою» [17]. Держава повинна турбуватися про дітей, створити умови для збереження за дітьми права виховуватися в сім'ї, а не в державних закладах. Адже система виховання дітей у державних інституціях застаріла, вона не показала себе з позитивного боку. Знаходячись в інституціях, діти фактично ізольовані від суспільства, після виходу з таких закладів дітям важко адаптуватися до соціуму. Навіть найкращі інтернати не можуть забезпечити дітям необхідну увагу та турботу. Наша держава має поступово відходити від інтернатної форми виховання, замінюючи її на альтернативні.

Тому державна політика нашої країни повинна бути націлена на заміну системи інституційного догляду та виховання дітей тією, що гарантує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі.

Метою магістерської роботи є теоретичне обґрунтування і розробка пропозицій щодо удосконалення реформування системи закладів інституційного догляду та виховання дітей в рамках реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі *завдання*:

- визначити сутність та основні принципи державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства в Україні;
- проаналізувати сучасну систему захисту прав дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування;
- вивчити зарубіжний досвід у розвитку альтернативних форм виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки;
- визначити проблемні питання проведення реформування державної системи опіки та надати пропозиції щодо шляхів його удосконалення;
- обґрунтувати необхідність удосконалення законодавства для забезпечення реформування системи інституційного догляду та виховання дітей.

Предметом дослідження є реалізація державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства шляхом реформування системи закладів інституційного догляду та виховання дітей.

Об'єктом дослідження є процес реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей.

Методи дослідження. У роботі було використано методи аналогії та співставлень, конкретизації та аналізу, статистичний метод, системний та структурний аналіз, порівняльний аналіз.

Нормативну базу дослідження склали закони України, Конституція України, Конвенція ООН, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади, які регулюють питання з реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, охорони дитинства, публікації вітчизняних і зарубіжних науковців. Основою дослідження є нормативні документи по організації і проведенню реформи деінституалізації

(ДІ), звіти, аналітичні й статистичні дані Міністерства соціальної політики України, служби у справах дітей Сумської обласної державної адміністрації.

Практичне значення отриманих результатів полягає в удосконаленні підходів до здійснення захисту прав дітей, упорядкуванні організаційного забезпечення реалізації державної політики соціально-правового захисту дітей на регіональному рівні, запровадженні залучення членів територіальної громади до вирішення питань охорони дитинства як громадських уповноважених з прав дітей, що дозволить сформувати ефективну модель забезпечення потреб кожної дитини та захисту її прав.

Запропоновані у магістерській роботі теоретичні положення, висновки і рекомендації можуть бути використані:

– вищими, центральними, регіональними та місцевими органами державної влади та органами місцевого самоврядування для удосконалення законодавства, розробки пріоритетних напрямів формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав дітей, підходів до удосконалення їх організаційного забезпечення;

– у навчанні за програмами підготовки магістрів державного управління, при розробці та викладанні модулів, пов'язаних з формуванням і реалізацією державної політики у сфері захисту прав дітей в Україні.

Апробація результатів дослідження і публікації.

Основні результати магістерської роботи було обговорено на тематичних семінарах, колегіях служби у справах дітей Сумської обласної державної адміністрації, під час навчань за спеціальною короткостроковою програмою «Захист прав та законних інтересів дітей в умовах децентралізації влади» на базі Сумського центру післядипломної освіти.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ТА ОХОРОНИ ДИТИНСТВА

1.1 Сутність державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства

Досліджуючи державну політику у сфері захисту прав дітей, охорони дитинства, перш за все необхідно розглянути термін «державна політика», «дитина», «дитинство», визначити основні категорії дітей.

Дослідження політики має тривалу історію. По закінченню Другої світової війни потроху розпочалося вивчення державної політики, як науки. Це віднайшло своє відображення в дослідженнях таких зарубіжних вчених: Е. Вайнінг, М. Вебер, В. Вільсон, Т. Брус, Т. Дай, Л. Пал, українських науковців: З. Варналій, Т. Брус, О. Амосов, О. Кілієвич, В. Купрій, М. Латинін, В. Романов, О. Рудік, В. Тертичка та інших вчених. Однак, єдиного розуміння терміну «державна політика» на сьогодні не існує. Вчені пояснюють по-різному. Так, «...державна політика це дії, що їх реалізує владний орган, який має законодавчі, політичні та фінансові повноваження це робити...» [12 с. 5], в іншому розумінні це «...сфера відносин різних соціальних груп та індивідів у використанні інститутів публічної влади задля реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб...» [11, с. 370], чи «...суспільна наука, що вивчає політичні інституції, принципи та поведінку влади...» [15, с. 272]. Деякі вітчизняні науковці зазначають «...державна політика це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду щодо певної проблеми або предмета розгляду, яка здійснюється ним безпосередньо або опосередковано через уповноважених агентів і впливає на життя суспільства...» [43, с. 12].

У підсумку, можемо сказати, що державна політика - діяльність державних органів, яка скерована на вирішення окремих проблем політики згідно з потребами спільноти.

Аналізуючи термін «дитина», «дитинство» слід відзначити, що у ст. 6 Сімейного кодексу України сказано, що статус дитини має особа до досягнення нею повноліття [45]. Цим поясненням користується більшість науковців.

На нашу думку, «дитинство» - період від народження немовляти до досягнення ним 18 років. Дитинство поділяється на декілька періодів. Так, за Сімейним кодексом дитина вважається малолітньою до досягнення нею 14 років, неповнолітньою - у віці від 14 до 18 років [45]. Цивільний кодекс України говорить: «Малолітня дитина має часткову цивільну дієздатність, а неповнолітня дитина має неповну цивільну дієздатність» [51].

Неповна цивільна дієздатність неповнолітнього має додаткові правові обмеження. Дитина приймає участь у цивільних відносинах, але фактично її дії обмежені наявністю згоди батьків чи піклувальників. Цивільну дієздатність має особа, яка осмислює значення своїх дій і вчинків, може управляти ними [51]. Фактично, дитина в силу своїх вікових рис, не в змозі повністю осягнути свої дії та управляти ними, тому потребує захисту прав, охорони дитинства.

Законом України «Про охорону дитинства», прийнятому у 2001 році, визначені наступні терміни:

- «...дитина-сирота - дитина, в якої померли чи загинули батьки» [37];
- «...діти, позбавлені батьківського піклування, - діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами» [37];
- «...дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах, - дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю,

перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, насильством та жорстоким поведінням у сім'ї, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини» [37].

Діти, як піддані держави, члени суспільства, наділені певними правами. Саме на підтримку цих прав повинна бути націлена державна політика у сфері захисту прав дітей.

Суттєвим документом, який уперше окреслив права дитини, є Декларація прав дитини, яку прийняли 20 листопада 1959 року Генеральною Асамблеєю ООН. Метою Декларації було забезпечення щасливого дитинства дітям, користування правами і свободами для їхнього добра і добра суспільства [6]. Цей документ закликає уряди країн до визнання і дотримання перелічених у цьому документі прав шляхом складання відповідних законодавчих актів [6]. Декларація прав дитини характеризує основні принципи, дотримуючись яких, держава повинна реалізовувати свою політику у сфері захисту прав дитини: забезпечення спеціального захисту, змога фізичного, розумового розвитку, право на ім'я і громадянство, можливість користування соціальним забезпеченням, право на здорове зростання, здобуття освіти, захист від жорстокості та експлуатації, захист від расової та релігійної дискримінації [6].

Монументальним документом, який висвітлює питання прав дитини, питання охорони дитинства, є Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 року. З 27 вересня 1991 року, Україна підписала Конвенцію. На сьогодні її засади покладені в основу українського законодавства у царині захисту прав і законних інтересів дітей.

У Конвенції міститься повний перелік прав дитини: на ім'я, на набуття громадянства, на життя, на піклування з боку батьків, право на свободу совісті та релігії, на збереження своєї індивідуальності, право бути вислуханою

у ході будь-якого розгляду (в тому числі судового), що стосується дитини, право на особисте життя, недоторканість житла, таємницю кореспонденції, право користуватися послугами системи охорони здоров'я, соціальним забезпеченням, на освіту, на відпочинок, на захист від викрадень, продаж, фізичних форм експлуатації, на захист від фізичного та психологічного насильства, участі у військових діях, право на використання державою всіх необхідних заходів щодо фізичної та психічної реабілітації, соціальної інтеграції дитини, яка стала жертвою злочину, право дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування на особливу турботу з боку держави [16].

У вітчизняному законодавстві права та свободи дітей унормовані в Законі України «Про охорону дитинства». У ст. 3 Закону визначені основні національні принципи щодо охорони прав дітей: «Всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх заміняють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права й свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами» [37].

Ці принципи знаходять своє продовження в напрямках діяльності уряду щодо дітей, які мають статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими потребами, дітей, що опинилися в складних життєвих обставинах, внутрішньо переміщених дітей.

Підсумовуючи, можна сказати, що сьогодні в умовах євроінтеграції наша держава має формувати та реалізовувати державну політику у сфері захисту прав дітей, соціального захисту, охорони дитинства, діяти за принципом якнайкращого задоволення прав та інтересів дітей, який повинен бути основоположним у визначенні основних її напрямів.

1.2 Ретроспективний аналіз вітчизняної системи захисту прав дітей

Функція охорони дитинства в державі сягає сивої давнини. В 335 році у Константинополі з'явилися перші притулки для сиріт і покинутих дітей. В епоху середньовіччя в Італії для знайдених дітей священники створили перші притулки з метою запобігання дітовбивству [39].

У прадавніх слов'ян ставлення до дитини було сформовано під впливом язичницьким вірувань та звичаїв. Соціальне становище дитини визначалося авторитетом батьків. Дитина належала і була повністю підпорядкована своїм батькам, які на свій розсуд могли розпоряджатися її життям. Тобто цей період характеризується повною безправністю дітей [44].

На території сучасної України особливе ставлення до дітей почало зароджуватися за часів Київської Русі. Піклування про покинутих дітей в епоху Київської Русі покладалося на церкви та монастирі. Піклувалися про сиріт і київські князі. Особливо це проявлялося за часів правління Ярослава Мудрого та його нащадків. Джерелом вивчення князівської епохи для нас слугують літописні джерела. Володимир Мономах, онук Ярослава Мудрого, в одному з них заповідав своїм наступникам: «Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицю вступитесь самі, а не давайте сильним погубити людину» [20, с. 457].

За часів Ярослава Мудрого права дитини знаходять відображення у правилах спадкування. При чому успадкувати майно могли лише сини, але статус їх був неоднаковим. Так, наприклад, батьківське подвір'я без поділу міг успадкувати лише молодший син [40].

Україна має досить складну історію. В різні часи її завойовували Польща, Туреччина, Литва, Австро-Угорщина, Росія. Всі ці країни мали різну релігію, різні законодавчі особливості, які відбивалися на становленні системи українського законодавства та розвитку держави. Так, за часів правління Литовського князівства в багатьох містах України виникають братства, які за власний кошт відкривають лікарні, школи для дітей. У цих школах мали змогу

навчатися діти різних прошарків суспільства, навіть найбідніші. Головним в цих школах були успіхи учня у навчанні, а не його майновий стан.

Піклування про сиріт було розвинуто в епоху українського козацтва. В цей час створювалися лікарні, школи. Козаки в цих школах навчали дітей не лише грамоті, а й військовій майстерності.

В епоху козацтва не припинялися спроби юридичного підтвердження становища дітей. У «Конституції Пилипа Орлика» було закріплено право дітей на освіту і обов'язок церков щодо їх навчання [10].

У документі 1743 року «Права, за якими судиться малоросійський народ» дитина визнається учасником судового процесу, а її вік – пом'якшувальними умовами, опіка на дітьми могла встановлюватися як за заповітом, так і урядом [27]. Дія цього закону розповсюджувалася не тільки на шляхтичів, але й на дітей міщан. Хоча гарантій захисту прав дітей з боку держави не було.

Держава не брала на себе ніякої відповідальності за захист дітей-сиріт, знайдених і підкинутих дітей аж до правління Петра I. Саме він у 1715 році підписав указ про створення у монастирях притулків, до яких можна були приносити незаконнонароджених, знайдених дітей [47]. Ці заклади утримувалися за рахунок монастирів та пожертв. Але після його смерті ці заклади почали закриватися. В цей період відношення до дітей продовжує регулюватися звичаєм і сімейним укладом.

У Російській державі, до складу якої входила й Україна, дещо змінилися ситуація при Катерині II. За її правління почали створюватися виховні будинки, де діти-сироти утримувалися від народження. Фінансувалися вони з місцевих бюджетів. Характерною ознакою цих будинків було навчання вихованців певним ремеслам, а здібних дітей – наукам, іноземним мовам. Ці виховні будинки існували лише у великих містах і були осередком піклування над сиротами та знедоленими. По селах, і на Україні також, долею дітей переймалося духовенство і громадські організації. Попри гуманні цілі, ідея Катерини зазнала краху. Умови утримання дітей у цих будинках були жахливими. Більшість дітей помирали. Через це дітей почали роздавати в

навколишні села, підбираючи для них годувальниць. Годувальниці за це отримували платню. При чому цей процес передачі дітей був закріплений законодавчо у відомому указі 1775 року «Заснування управління губерніями» [47].

Тобто, як бачимо, за часів Катерини II вперше держава бере відповідальність за влаштування покинутих дітей. Це можна вважати праобразом сучасних форм влаштування посиротілих дітей. Прогресивним у діяльності Катерини II стосовно дітей є те, що норми її законодавчих актів діяли майже у незмінній формі аж до 1917 року.

До 1917 року на території України існував ряд громадських організацій, які займалися дітьми. Найвідомішими були Харківське товариство соціальної опіки, Чернігівське товариство опікування, Товариство подання хворим у Києві, Київське товариство землеробських колоній та ремісничих притулків. Ці товариства утримували 99 притулків [47].

З історичними подіями початку XX століття пов'язано різке збільшення дітей-сиріт, безпритульних і бездоглядних дітей. Після революційних подій усі притулки і сиротинці радянський уряд передав під керування Народного комісаріату соціального забезпечення. Основною формою виховання дітей-сиріт в цей період стали дитячі будинки. Влада докладала певних зусиль у боротьбі з дитячою безпритульністю та бездоглядністю. Але відсутність кваліфікованих педагогів зводила нанівець усі зусилля влади. Основним завданням державних закладів у 1920 – 1930 роках було утворення у вихованців навичок колективізму. Про захист прав дітей годі було й казати.

У 1926 році був прийнятий Сімейний кодекс УРСР. В цей законодавчий акт вперше були включені статті щодо усиновлення (удочеріння).

Після Другої світової війни збільшилася не лише кількість сиріт, але й кількість дітей, батьків яких позбавляли батьківських прав. Це сприяло збільшенню інтернатних закладів. Державні дитячі заклади опіки поділялися за віковими категоріями: будинки маляти для дітей до трьох років, дитячі будинки для дітей до семи років, шкільного типу для дітей віком до чотирнадцяти років,

а також спеціальні – для тих, чий батьки загинули на фронті. У 50 – х роках починають з'являтися так звані школи – інтернати, які існують і до нашого часу. Позитивним моментом є те, що зароджується соціальний і правовий захист дітей цієї категорії. У державних програмах для посиротілих дітей передбачається забезпечення одягом, взуттям, надаються пільги і грошові допомоги при вступі до навчальних закладів, пільги при отриманні житла та інше.

У вісімдесятих роках відбувається реформування радянського устрою. Ці зміни напряму відобразилися і в системі захисту прав дітей. В СРСР починається експериментальне дослідження в області створення оптимальної моделі дитячого будинка, де б діти могли утримуватися від народження і до періоду працевлаштування. Тому у 1988 році Радою Міністрів СРСР була прийнята постанова «Про створення дитячих будинків сімейного типу» [39]. Ці будинки представляли собою маленькі містечка, в яких проживало до 200 дітей. Вони склалися з багатокімнатних квартир чи будинків, де проживали батьки - вихователі разом з дітьми. У кожному ДБСТ могли виховуватися до 10 дітей. Ця форма влаштування була принципово новою і відіграла велику роль в подальшому становленні системи захисту дітей. Ця форма влаштування активно застосовується і в наш час.

Для України радянських часів характерною є ідентичність законодавчих норм, форм утримання дітей, схожість системи соціального та правового захисту дітей.

Лише після проголошення незалежності в Україні підвищується інтерес до питань охорони дитинства. Адже, як відомо, 90 – ті роки через економічні чинники знаменні різким зниженням народжуваності, закриттям дитячих садків. Саме проблема зменшення населення спонукала український уряд сфокусувати увагу на питаннях соціально – правового захисту дітей, охороні дитинства.

Отже, на нашу думку, на різних витках еволюції суспільства змінювалося ставлення до дітей, а особливо до дітей – сиріт. Політика держави по

відношенню до дітей пройшла шлях від церков і монастирів до відкриття інтернатних закладів. Поступово держава перебрала на себе основну роль у піклуванні про осиротілих дітей, найпоширенішою формою влаштування дітей стають інституції.

Система захисту прав дітей сучасної України була створена за часів СРСР, в її основу були покладені ідеї колективного виховання. Основним місцем перебування дітей були інтернати, дитячі будинки. Такі установи не можуть забезпечити дитині гармонійний розвиток, ізолюють її від соціуму. Саме тому вітчизняна система влаштування дітей потребує нагальних реформ та змін.

1.3 Аналіз сучасної системи органів захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні

Міжнародні та національні законодавчі норми свідчать, що захист прав дітей є пріоритетом урядової політики для будь-якої держави. Перш за все це відображається у законодавстві країни. Українські законодавчі норми з питань охорони дитинства засновані на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, Законі України «Про охорону дитинства», міжнародних договорах, обов'язковість виконання яких підтверджена Верховною Радою України.

Згідно з Конституцією України Верховна Рада – це єдиний орган законодавчої влади в Україні [17]. Саме цей орган визначає основи державної політики через схвалення національних програм, Програми діяльності уряду. Верховна Рада здійснює контроль за діяльністю уряду; призначає Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, заслуховує його щорічні доповіді [42].

Омбудсман України реалізовує парламентський контроль за дотриманням конституційних прав громадян. Саме він має виключне право вносити рекомендації з поліпшення української законотворчості по захисту прав і свобод людини і громадянина, формувати основи урядової політики [42].

Чільне місце у втіленні в життя політики у системі захисту дітей належить Президентові України. Він створює, реорганізовує міністерства та органи виконавчої влади, затверджує Національні програми з соціального захисту населення, охорони дитинства тощо.

З метою виняткової турботи про дітей, дотримання Україною міжнародних домовленостей щодо прав дитини, у структурі Адміністрації Президента України діє інститут Уповноваженого Президента України з прав дитини [26].

Уповноважений Президента наділений багатьма контролюючими та консультативними функціями: контроль за виконанням конституційних прав дитини, здійснення заходів, направлених на захист і поновлення прав та законних інтересів дитини, інформування громадськості про проведення і результати таких заходів, надання пропозицій для підготовки законопроектів [26].

З появою дитячого омбудсмена наша держава пішла вперед у системі захисту прав та законних інтересів дітей, охороні дитинства. Увага держави і громадськості стала більш зосереджено на проблемах дітей.

З утворення інституції Уповноваженого у 2011 році, з'явилися Президентські акти, які спричинили вплив на реалізацію органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування урядової політики на ниві захисту прав дітей та охорони дитинства:

- Указ Президента України від 16 грудня 2011 року №1163/2011 «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» [38];
- Доручення Президента України від 30 серпня 2012 року № 1-1/2338 «Щодо поліпшення захисту прав та законних інтересів дітей» [52];
- Указ Президента України від 01 червня 2013 року № 312/2013 «Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей» [30] та інше.

Тобто, фактично Президент України як впливає на утворення урядової політики, так і контролює її виконання на місцевому рівні.

Проведення політики уряду з питань охорони дитинства шляхом розробки загальнодержавних програм реалізує Кабінет Міністрів України. Він узгоджує діяльність центральних та місцевих органів влади у згаданій сфері, приймає і затверджує нормативні акти, які впорядковують діяльність органів системи захисту прав дітей.

Окремі питання втілення урядової політики у царині захисту прав дітей покладено на Міністерство освіти і науки України, Міністерство охорони здоров'я. Але основоположну функцію у втіленні державної політики в системі захисту прав дітей займає Міністерство соціальної політики України та його територіальні органи.

Міністерство соціальної політики проводить заходи по захисту дітей як у правовому, так і соціальному полі. Міністерство згідно зі своїми повноваженнями забезпечує створення та використання єдиного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, провадить централізований облік дітей, що можуть бути усиновлені та облік іноземців, що бажають усиновити дітей.

Великий обсяг роботи виконують обласні державні та Київська міська адміністрації. Координуючу та контролюючу функції у системі захисту дітей виконують створені у кожній області регіональні служби у справах дітей.

В нашій державі з 2008 року при районних державних адміністрація та виконавчих комітетах міських рад міст обласного значення створені та діють Комісії з питань захисту прав дитини, які очолюють голови відповідних районних державних адміністрацій і міські голови [28]. Дані комісії, як колегіальний орган, опікуються питаннями: позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, визначення форм влаштування дітей, надання опіки, піклування, питання перебування дітей в опікунських сім'ях, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу [28]. Також до компетенції комісії належать питання захисту майнових прав дітей, які перебувають під опікою держави [28].

Але найважливіша роль у захисті прав дітей належить службам у справах дітей. Саме на них покладено практичне здійснення заходів. Служби безпосередньо ведуть справи на місцях. Основним завданням служб у справах дітей є реалізація на певній території державної політики відносно захисту прав дітей, охорони дитинства, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності, а також розробка заходів щодо соціального захисту дітей, захисту їх законних прав та інтересів [34].

Саме служби відповідно до своїх повноважень здійснюють організаційне забезпечення роботи Комісії з питань захисту прав дитини, влаштовують дітей вразливих категорій в родини, а вразі неможливості – до інституційних закладів.

У відповідності до потреб у кожному регіоні службам у справах дітей підпорядковані центри соціально-психологічної реабілітації. Ці центри призначені для влаштування дітей від 3 до 18 років цілодобово або денно. Це діти з родин, які перебувають у складних життєвих обставинах, якщо батьки не можуть або не хочуть надати дітям відповідний догляд і утримання, не виконують належним чином батьківські обов'язки, уживають спиртні напої, наркотики, діти, які зазнали насилля і їм вкрай необхідне надання різнобічної реабілітації, безпритульні діти або ті, що самі звернулися по допомогу до закладу. Діти перебувають у закладах залежно від обставин, але не більше 9 місяців.

Тісно працюють із службами центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, які надають соціально-медичні, соціально-педагогічні та соціально-економічні, юридичні послуги сім'ям з дітьми, дітям-сиротам, дітям, які перебувають в закладах державної опіки.

До державної системи відносяться інституції, створення яких започатковано було ще в колишньому СРСР. Вони підпорядковані декільком Міністерствам. Будинки дитини, відносяться до відомства Міністерства охорони здоров'я. Дитячі будинки, школи-інтернати підзвітні Міністерству освіти і науки. Спеціальні школи-інтернати для дітей з вадами здоров'я

підпорядковані Міністерству соціальної політики України.

Українську систему інституційних закладів можна розглядати з двох боків. З одного, як дискримінацію – порушення права дітей на виховання в родині, що закріплено статтею 5 Сімейного кодексу України [45]. З другого боку, на законодавчому рівні вона дозволяє батькам перекладати обов'язок щодо виховання дітей на державні інституції.

У статті 63 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» вказано: «Діти з дефектами фізичного або психічного розвитку, які потребують медико-соціальної допомоги і спеціального догляду, за бажанням батьків або осіб, які їх замінюють, можуть утримуватися в будинках дитини, дитячих будинках та інших спеціалізованих дитячих закладах за державний рахунок» [25].

У Законі України «Про освіту» вказані категорії дітей, для яких треба утворювати спеціальні інтернатні заклади, які б утримувалися за рахунок держави [36].

Постановою Кабінету Міністрів України від 02.09.2020 № 853 «Деякі питання, пов'язані з реформуванням системи інституційного догляду та виховання дітей» передбачено влаштування дітей до закладів інституційного догляду за заявою батьків чи законних представників дитини на цілодобове перебування [9].

Ці законодавчі акти при влаштуванні дітей до державних інституцій порушують вимоги статті 150 Сімейного кодексу України відповідно до якого батьки повинні піклуватися про здоров'я своїх дітей, їх фізичний і духовний розвиток [45], так і статті 59 Закону України «Про освіту», де зазначено, що зростання в родині є основою розвитку дитини як особистості [36].

Як бачимо на сьогодні в Україні досить розгалужена система органів публічного права, які виконують функції захисту прав дітей та охорони дитинства (Рисунок 1.1).

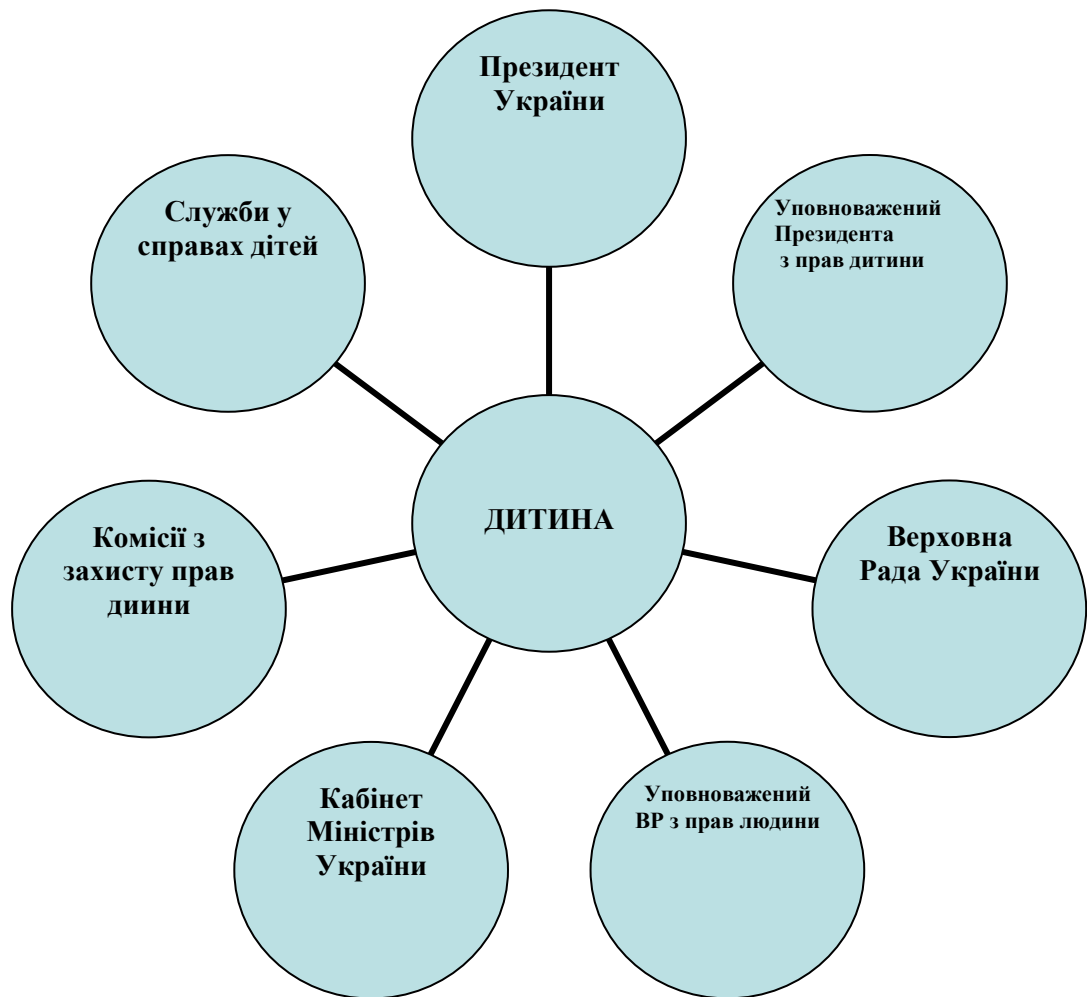

Рисунок 1.1 - Система органів, які здійснюють повноваження у сфері захисту прав дітей.

У більшості своїй система зосереджена в органах управління. Але, як бачимо, взаємодія між цими органами не налагоджена, а при недотриманні прав дітей або їх порушенні фактично жоден із зазначених суб'єктів відповідальності не несе. Нормативні акти не мають правових та фінансових механізмів реалізації.

У ході нашого дослідження було визначено систему державного управління у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства в Україні. Аналіз основних законодавчих актів у згаданій сфері дозволив визначити основні проблеми законодавчого й державно-правового регулювання у сфері забезпечення прав дітей, які полягають у неузгодженості дій і повноважень

публічних органів. На нашу думку, законодавчі колізії, виявлені в ході дослідження, заважають втіленню національної політики по захисту законних інтересів дітей місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування за умов сьогоденної децентралізації. Саме тому сучасна система соціально-правового захисту дітей потребує нагальних змін та реформ.

РОЗДІЛ 2 ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЗМІН У СИСТЕМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ОРІЄНТОВАНИХ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ПІДТРИМКУ СІМ'Ї

2.1 Зарубіжний досвід у розвитку альтернативних форм виховання дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківської опіки

Рівень економічного розвитку, історичні, політичні чинники та культурні характеристики визначають рівень захисту посиротілих дітей у зарубіжних - країнах. Будь-яка держава має власну нормативну базу та організаційну структуру соціально-правового захисту дітей, але їх об'єднують однакові підходи до його формування. В основі політики кожної країни лежить добробут дитини та збереження сім'ї. Задля досягнення цієї мети в зарубіжних країнах виділяється фінансування, створюється ряд послуг, готується персонал, ухвалюється ряд законодавчих актів, проводиться моніторинг та збір даних.

У США та країнах Європи система захисту прав дітей базується на чітко окресленій правовій базі, яка визначена міжнародними правовими нормами. В основі лежить верховенство інтересів дитини, створення умов для зростання і виховання дитини в родині. Політика цих країн націлена на різке зменшення кількості притулків та кількості вихованців у цих закладах. Пріоритетним для них є виховання дітей в родинному середовищі.

Наприклад, Австрія, яка вважається однією з найбагатших країн у світі, де сирітство не є проблемою. В країні за останні роки різко зменшилася народжуваність. Тому уряд спрямовує кошти і зусилля на підтримку сімей з дітьми, розвиток послуг з догляду за дітьми. Державою виплачується допомога на дитину батькам чи вихователям, пенсії сиротам. Розвинута широка мережа пунктів з надання допомоги дітям, які потрапили у скрутну ситуацію.

Прикладом того, що в США в центрі захисту прав дитини знаходиться сама дитина, є так звана система благополуччя дитини. Згідно з цією системою кожен громадянин може надати скаргу про залишення дитини без нагляду,

відсутність у дитини гідних умов проживання, про скоєння насилля над дитиною. Наприклад, сусіди можуть повідомити поліцію, що батьки залишили дитину без нагляду, що дитина голосно кричить та інше. Такі дії батьків можуть кваліфікувати як погане поводження. Дії батьків в таких випадках контролюють спеціальні державні агентства. Якщо ж дитина постраждала від дій сторонніх людей – злочинцями займається поліція [3].

Але досить цікавим є досвід США щодо відмови від інтернатного виховання. Ще з початку ХХ століття в країні піддавалася критиці велика кількість інтернатів, що різко збільшилася з розвитком еміграції. Уряду закидали велику вартість цих закладів порівняно з прийомними сім'ями. Тому у 1909 році виносить рішення про відмову від такої форми утримання дітей і підтримку біологічних родин. Завдяки провадженню подібної політики на кінець 90-х років кількість вихованців інтернатів різко зменшилася і становила лише 4% від загальної кількості. Стрімке скорочення кількості дітей в інтернатах почалося з 1937 року з прийняттям закону про соціальний захист (Social Security Act), який започаткував надання допомоги родинам з дітьми. Завдяки цьому закону кількість дітей в інституціях почала зменшуватися до 2% щороку [19].

Однією з країн, де успішно розвиваються форми сімейного виховання, є Великобританія. У Великобританії питаннями захисту дітей сконцентровані у Міністерстві охорони здоров'я. Тоді як в Україні, цими питаннями займається цілий ряд органів.

На місцевому рівні всі питання щодо дітей вирішують місцеві ради територіальних одиниць (міст, графств). Кожна місцева рада має у своїй структурі Комітет із захисту дітей, до складу якого входять представники благодійних організацій, спеціалізацією яких є питання захисту дітей.

Дуже поширеними формами виховання у країні є «fostering» та «mainstay», свого часу досліджував В.Козубовський [18]. Автор визначав:

«fostering» - це виховання дитини у прийомній сім'ї до повноліття;

«mainstay» - це виховання дитини віком від 11 до 17 років на короткий період (кілька місяців) у зв'язку з певними негараздами у біологічній родині [18].

У Великій Британії фостерна сім'я розглядається як прийомна. В таких сім'ях утримується більшість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Цей метод сформувався як похідна від впровадження реформи в країні.

Дуже цікавим є той факт, що у Великобританії фостеринг поділяється на 2 види. У першому випадку усі організаційні питання покладаються на органи місцевої влади. На місцях влада забезпечує умови проживання та засоби для дітей окреслено категорії. Також влада забезпечує достатню кількість вихователів. Для цього створюються фостерні агенства, які готують потенційних вихователів.

Другий вид фостеринга передбачає домовленість між батьками дитина та фостерними вихователями про опіку на дитиною без залучення місцевої влади. Але в цьому випадку вихователями не можуть виступати родичі дитини [2].

З огляду на наше дослідження важливим є те, що у цій країні дитині для направлення в прийомну сім'ю не обов'язково мати статус посиротілої, на відміну від України. Кінцевою метою перебування дитини у фостерингу є повернення дитини в біологічну родину і подальше її зростання в родинному колі. Саме тому, перебуваючи у прийомній родині, дитина не втрачає контакти з батьками [2].

З батьками проводиться освітня робота, їм надаються консультації. Велику роль в цьому відіграють «центри дитини та сім'ї» [18]. Ці центри надають групову роботу з батьками, здійснюють догляд кілька днів на тиждень з дітьми до 5 років, налагоджують контакти між батьками і дітьми [18].

У Британії законодавством передбачено й усиновлення. Але фостеринг є більш популярним, бо позбавлення батьківських прав використовується лише в крайньому випадку.

В нашому дослідженні не можна залишити поза увагою країни пострадянського простору. Країною, яка відійшла від інтернатної системи і перейшла до сімейного виховання, є Словаччина. Словацька реформа почалася з того, що в країні великі інтернати поділили на менші за розміром і кількістю влаштованих дітей. Надалі їх реорганізували у Родинні дома [22]. Другим етапом реформи було перепрофілювання персоналу. Адже на початку бракувало кваліфікованих вихователів, а технічного персоналу було забагато. На сьогодні є лише вихователі, які виконують і технічну роботу, залучаючи при цьому і вихованців.

Для дітей до 6 років було створено посади професійних батьків-вихователів.

З-за згубного впливу колективного виховання на маленьких дітей у Словаччині законодавчо закріплено виховання таких дітей батьками-вихователями.

Основним принципом словацької урядової політики стало збереження родини, яка з певних причин потрапила у кризу. Велику роль в цьому відіграє робота соціальних працівників. Вони проводять роботу з батьками. Йозеф Міклосо, керівник ГО «Usmev ako Dag», зазначив: «Велику кількість родин вдається врятувати вже на цьому етапі, відповідно, запобігти потраплянню дитини в сиротинець» [22]. Характерним для цієї країни є збереження дітьми, які проживають у прийомних сім'ях, зв'язків з родичами, батьками, що не є популярним в нашій країні. Адже лише незначний відсоток дітей мають статус сироти. Законодавством також передбачено обов'язкове виховання братів і сестер в одній родині, розділяти їх заборонено [22].

Для роботи з родинами в кожній частині Словаччини створені родинні центри, де родина може перебувати протягом 3 років. Розробляється індивідуальна програма допомоги. Родини, перебуваючи у центрі, повинні працювати і частково оплачувати проживання. Після отримання допомоги значна частина родин з часом успішно дають собі раду.

Починаючи з 2015 року в Словаччині запрацювала програма “Ангел-охоронець”. Згідно з цією програмою випускники інтернатів опікуються підлітками з дитячих будинків.

В ході нашого дослідження з’ясовано основні риси ДІ в зарубіжних країнах: запобігання влаштуванню дітей в інституції без потреби, пошук альтернативи у догляді за дітьми в рамках територіальної громади, реабілітація не лише дітей, а й родин, постійне удосконалення послуг у громаді, влаштування дітей, чиї батьки неспроможні забезпечити належний догляд, до сімей.

Під час вивчення зарубіжного досвіду нами встановлено, що система захисту дітей зарубіжжя має набагато вищий рівень, ніж в Україні. Узагальнення вивченого досвіду, такого як використання ресурсів громади для вирішення питань, пов’язаних з дітьми, дії на упередження, а не на ліквідацію наслідків, підтримка дітей у різних типах закладів освіти, дає підстави для пропонування шляхів удосконалення механізмів державної політики у сфері інтернатного виховання дітей в Україні.

Отже, як бачимо з нашого дослідження, міжнародний досвід з захисту прав дітей та охорони дитинства демонструє поступовий перехід від колективного утримання до сімейних форм опіки. Практика зарубіжних країн засвідчує, що в умовах сьогодення урядова політика повинна орієнтуватися не лише на допомогу дитині, а й родині, що в Україні на сьогодні не застосовується.

2.2 Сучасна українська система інституційного догляду та виховання дітей і перспективи її реформування

Вивчення досвіду зарубіжних країн з забезпечення захисту прав дітей доводить те, що проведення політики трансформації інтернатних закладів, є дієвим механізмом зменшення сиріт в державі. В США та країнах Європи надають перевагу підтримці родини місцевою громадою, що знаходить своє

відображення у законодавстві. Тому, на нашу думку, державна політика України у сфері захисту посиротілих дітей повинна змінити напрямок і перейти від механізмів допомоги дитині до допомоги родинам з дітьми.

Після здобуття незалежності в Україні спостерігається підвищений інтерес до проблем дитинства. Перед усім це обумовлено складною демографічною ситуацією. Якщо звернутися до даних Державної статистичної служби України, то можна простежити зменшення кількості населення по роках (Таблиця 2.1). Як бачимо з даних таблиці за останні роки чисельність населення як дорослого, так і дитячого, в Україні невпинно зменшується.

Таблиця 2.1

Чисельність населення України по роках

Рік	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Чисельність населення	45560,2	45439,8	42928,9	42584,2	42386,4	42153,2	41902,4
Чисельність дитячого населення	79716,0	79904,0	80099,0	76147,1	76140,0	76156,1	76092,9
% різниці	42,85	43,13	46,41	44,08	44,33	44,65	44,93

Та на тлі зменшення кількості населення, зменшення народжуваності спостерігається бачимо ріст посиротілих, бездоглядних дітей. Причиною цього є економічна та політична нестабільність в державі, через що простежується збільшення безробіття. Як наслідок зростає і кількість сімей, котрі опиняються у складних життєвих обставинах, а тому зростає число дітей зі статусом «дітей-сиріт», «дітей, позбавлених батьківського піклування». За інформацією Держстатистики у 2017 році таких дітей нараховувалося 70240, а на кінець 2018 року – 70491.

Стрімке збільшення дітей зазначеної категорії зобов'язує уряд нашої країни розвивати сімейні форми виховання відповідно до всесвітніх норм. Законом України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» визначено різновиди влаштування дітей: усиновлення, опіка, ПС, ДБСТ [29]. На початок 2018 року в Україні було усиновлено 2925 дітей, передано під опіку – 7552 дітей. Але усиновлення і опіка ускладнені тим, що останнім часом дуже зросла кількість сімейних груп від 3 до 8 і більше дітей, які потрапляють до категорії позиротілих дітей. Дуже важко влаштувати таку кількість братів і сестер до тієї чи іншої родини, адже за статтею 210 Сімейного кодексу таких дітей неможна роз'єднувати [45]. Тому такі сімейні групи переважно влаштовуються до закладів державної опіки, забезпечуючи дітям право на здобуття освіти. Спочатку 2018 року в країні налічувалося 1019 ДБСТ, 3677 ПС, де перебувало 6880 дітей. Окрім цього у 75 центрах соціально-психологічної реабілітації знаходилися 8387 дітей. Але попри старання служб у справах дітей значна кількість дітей перебуває в інтернатних закладах.

У 2017 році в нашій державі був 751 інтернатний заклад, розрахований на перебування до 300 дітей, на початок 2018 року -755 закладів. У них розміщувалися на кінець 2018 року понад 104000 дітей. З них лише 9% дітей – діти - сироти або діти, позбавлені батьківського піклування. Інші вихованці мали батьків [1]. Першопричиною потрапляння дітей у інституції є погіршення матеріальних умов в родинях, відсутність роботи, вживання алкоголю батьками, безчинства з боку одного з батьків та інші причини.

Українська система державних закладів догляду за дітьми в Україні представлена різними типами установ. Вони підпорядковані декільком міністерствам. Найбільша кількість закладів підпорядкована Міністерству охорони здоров'я України, Міністерству соціальної політики України, Міністерству науки і освіти, що відображено на Рисунку 2.1.

До системи Міністерства охорони здоров'я України відноситься 40 закладів. Це будинки дитини, в яких утримуються діти від народження до 3

років. До них направляють дітей з проблемами здоров'я, позиротілих дітей, дітей, які перебувають у СЖО. У будинках дитини забезпечують як паліативне, так і соціальне обслуговування.

Рисунок 2.1 - Система підпорядкування інституційних закладів догляду та виховання дітей в Україні

На початок 2018 року у будинках дитини налічувалося 2644 дитини, з них 1410 – позиротілі діти, але 1234 – діти, які попали в інституцію за заявою батьків. Батьки влаштовують своїх дітей до будинків дитини з різних причин: складні життєві обставини, вади здоров'я дітей. При цьому, як показує практика, влаштовуючи дітей тимчасово, перестають їх відвідувати, цікавитися здоров'ям. Тому ці дітлахи через деякий період часу переходять до категорії дітей, позбавлених батьківської опіки.

Система Міністерства соціальної політики України налічує 132 заклади, до складу яких входять будинки-інтернати, 75 центрів соціально-психологічної реабілітації дітей, притулки для дітей. Для дітей з інвалідністю з-за необхідності постійного медичного догляду функціонувало 48 будинків-інтернатів, де на кінець 2017 року утримувалося 5692 дитини.

Найбільша кількість інституцій перебуває у складі системи МОН – 574 заклади. Це школи-інтернати, дитячі будинки, санаторні школи-інтернати, спеціальні школи-інтернати, ліцеї-інтернати.

Також до цієї системи входять і загальноосвітні школи-інтернати, де живуть і навчаються діти з особливими потребами і діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, які потребують поліпшення фізичного або розумового розвитку. Спочатку 2018 року в Україні нараховувалося 296 таких закладів, де перебувало 34771 дітей.

Крім того, українські державні інституції можна розподілити на заклади тимчасового влаштування дітей і заклади постійного влаштування дітей. Цей розподіл закладів засновано на віковій приналежності (Рисунок 2.2). Фактично дитина до досягнення 18 річчя може декілька разів змінювати заклад, щоразу пристосовуючись до нових обставин. Такі зміни негативно впливають на психіку дитини, а в подальшому і на інтеграцію дитини у громаду.

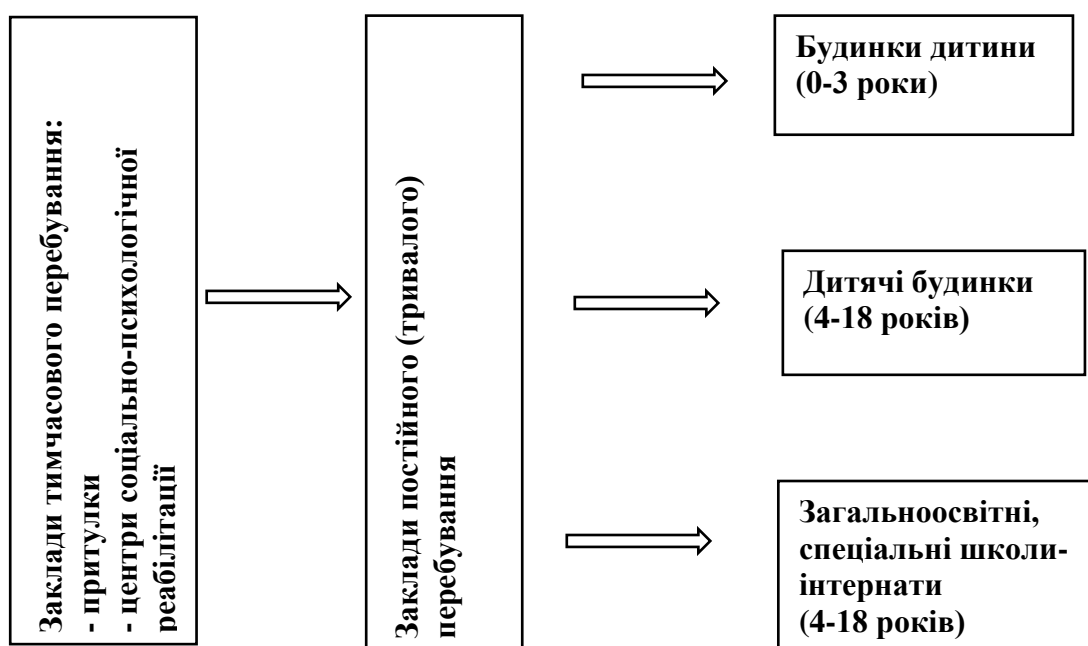

Рисунок 2.2 - Система інтернатних закладів тимчасового та постійного влаштування дітей

Вітчизняна система закладів інституційного догляду та виховання дітей досить широкомасштабна, різнопланова. Вона покликана задовольнити потреби дітей відносно здобуття освіти, гармонійного розвитку, охорони здоров'я. Але,

не зважаючи на це, вона є не тільки недостатньо ефективною, але невмотивовано вартісною. Адже на забезпечення такої кількості закладів держава витрачає чималі кошти. Так у 2014 році на утримання закладів витрачено 5,1 млрд. грн., у 2015 - 6 млрд. грн., у 2016 – 7 млрд. грн. З них на утримання вихованців витрачається лише 15%, а інші 85% йдуть на утримання персоналу та закладів.

Державні інституції повинні прививати дітям навички самообслуговування, навички соціальних та сімейних стосунків. Вони покликані розвивати у дітей інтелектуальні та фізичні здібності, талановитості. У школах- інтернатах створюються класи з поглибленим вивченням предметів. Вихованці можуть відвідувати секції, гуртки, музичні школи. Але численні напрацювання зарубіжних і українських дослідників говорять про недосконалість інтернатної системи виховання підростаючого покоління.

Міжнародна організація «Save the Children» здійснила узагальнююче дослідження стосовно шкоди інтернатного виховання. В ході дослідження були висунуті припущення, що рівень розумового, емоційного та фізичного розвитку вихованців інтернатів нижчий за норму, що найбільших збитків завдає система інституційного виховання дітям до трьох років [4].

Першим у 1951 році провів аналіз наслідків інтернатного виховання Д.Боулбі. Він у своєму дослідженні довів, що діти, відірвані від матерів і своїх родин, мають затримку у розвитку [5].

Вітчизняна дослідниця І.Манохіна у своїй роботі звернула увагу на те, що вихованці державних інституцій мають порушення психічного розвитку, адаптаційні розлади, у них простежується відсутність навичок співпраці, відставання мовленнєвого розвитку [46].

В результаті дослідження доведено, що перебування в інституціях шкідливо впливає на підростаюче покоління, дискредитує сам механізм захисту прав дітей та охорони дитинства. З цієї причини ДІ є платформою для запровадження сучасних послуг для дітей та родин з дітьми на рівні громади. Її початком повинно стати розвиток думки громадськості щодо необхідності

трансформації державних інституцій. Необхідно започаткувати поступове закриття інтернатів та популяризувати корисність сімейних форм, формувати послуги з підтримки не лише дітей, а й сімей у громадах.

2.3 Основні напрямки проведення вітчизняної реформи інтернатних закладів для дітей

Зміна напрямлень державної політики України у сфері дитинства почала відбуватися ще у 2005 році з підписання Указу Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей». В ньому основними шляхами соціально-правового захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджено реформування інтернатів усіх форм.

Другий етап розпочався з розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 року № 263-р «Концепція Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», якою заплановано утворення нових закладів і перебудова існуючих.

Фактично, на сьогодні ми повинні були б мати нову систему інституційного догляду за дітьми, яка б у повній мірі виконувала функцію захисту прав дитини на проживання в родині. Але тогочасна законодавча база не сприяла розвитку нових форм, які б слугували поверненню дитини в сімейне коло. Тому, нажаль, програма уряду зазнала невдачі. Позитивним результатом було лише незначне зниження числа вихованців в інтернатах.

За нагальних потреб сьогодення в державі відновлено роботу в галузі реформування системи інституційного догляду та виховання дітей шляхом схвалення розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу».

Основною метою Стратегії є зміна системи інтернатного виховання дітей на систему, яка б забезпечила виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі [24].

Національна Стратегія розроблена у рамках проекту «Експертна підтримка врядування та економічного розвитку» (EDGE), який реалізується компанією Agriteam Canada Consulting та фінансується Global Affairs Canada [49].

Відповідно до мети стратегії визначені основні цілі та завдання. Їх реалізацію розраховано на 10 років і відбуватиметься вона у три етапи:

«I етап (2017—2018 роки) — підготовчий;

II етап (2019 — 2024 роки) — реалізація реформи;

III етап (2025—2026 роки) — підсумковий» [24].

На кожному етапі запровадження стратегії мають розвиватися освітні, соціальні, медичні, реабілітаційні послуги для дітей та сімей з дітьми, послуги раннього втручання, інклюзивної освіти на рівні територіальної громади.

В ході запровадження ДІ передбачалося щорічне скорочення дітей в інституціях на 10 %, кількості закладів на 10 % щороку, спеціальних шкіл-інтернатів і навчально-реабілітаційних центрів на 5 %, заборона з 2020 року поміщення дітей віком до 3 років до закладів інституційного догляду та виховання дітей [24].

Перший етап ДІ в Україні розпочався систематизацією по кожній області даних щодо демографічних показників, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В процесі роботи були проаналізовані адміністративні ресурси кожного регіону, наявні типи закладів, послуги, які надаються в об'єднаних територіальних громадах. У підсумку було створено єдиний електронний ресурс з єдиними показниками по всій країні для подальшого використання в ході виконання реформи.

План дій першого етапу реформи передбачав розроблення та прийняття нормативно-правових актів, затвердження регіональних планів реформування системи інституційного догляду та виховання дітей, розроблення критеріїв

моніторингу процесу реформування системи, залучення інвестицій для проведення реформування [24].

Наразі I етап реформи вже закінчився. Підсумком є те, що в усіх областях України вже затверджені регіональні плани. Але методика їх складання Міністерством соціальної політики була направлена місця лише у квітні 2018 року, а заключні настанови - у травні 2018 року. Тоді як проекти планів необхідно було направити до Мінсоцполітики до кінця липня 2018 року. На нашу думку, з-за таких часових обмежень в регіонах не змогли провести якісний аналіз кожного закладу, оцінити потреби дитини у закладах, проаналізувати послуги, необхідні сім'ям з дітьми, що позначилося на якості підготовлених планів.

Пунктом 3 Плану заходів передбачено підготовку законодавчих актів з питань дотримання права дитини на виховання в сім'ї. Нажаль, розроблений проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо реформування системи інституційного догляду та виховання дітей» і досі знаходиться на стадії погодження.

03.10.2018 була схвалена постанова Кабінету Міністрів України № 800 «Деякі питання вдосконалення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, яким загрожує небезпека», яка змінила «Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної з захистом прав дитини», затвердженого постановою КМУ від 24.09.2008 № 866.

Також підготовлені нормативні акти, які регламентують механізм надання освітніх послуг. Так 06.09.2018 було прийнято Закон України № 2541-VIII «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг», накази МОН затверджені «Примірний перелік обладнання для інклюзивно-ресурсних центрів» і «Типовий перелік спеціальних засобів корекції психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються в інклюзивних та спеціальних класах закладів загальної середньої освіти».

Завдяки прийнятим заходам на початок 2020 року нараховувалося 86 навчально-реабілітаційних центрів, куди влаштовано 10294 дітей, 200 спеціальних шкіл-інтернатів – 24653 дітей. Охоплено інклюзивним навчанням у 2018-2019 навчальних роках 14056 дітей, у 2019-2020 роках- 25083 дітей [21]. Що є безумовним досягненням у захисті прав дітей з інвалідністю на освіту.

На початок 2020 року кількість інтернатних закладів комунальної форми власності скоротилася до 697, що на 54 заклади менше ніж у 2017 році (751 заклад).

Але зміна системи утруднюється тим, що сучасні інституції підпорядковані декільком різним міністерствам, як вже зазначалося в нашому дослідженні. Координатором процесу реформування визначено Міністерство соціальної політики України. На місцях координатором виступає міжвідомча робоча група. До її складу повинні входити представники регіональних служб у справах дітей, охорони здоров'я, галузі освіти та соціального захисту населення (Рисунок 2.3.).

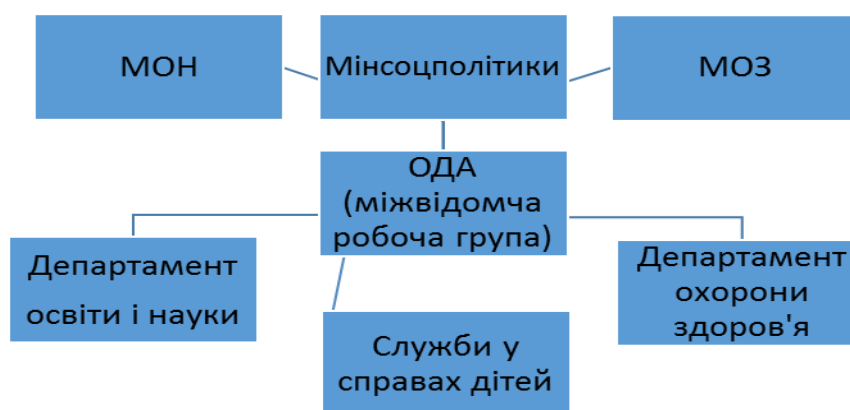

Рисунок 2.3 – Система органів, задіяних у реформуванні інтернатних закладів

Уповноважений Президента України з прав дитини здійснює моніторинг процесу реалізації реформи.

З логічних міркувань органи державної влади, задіяні в реалізації стратегії, повинні взаємодіяти між собою. Як видно з Рисунку 2.3 і з досвіду проведення підготовчого етапу реформи, взаємодія як така не відбувається. Відповідно до підпорядкування реформуванням будинків дитини займається МОЗ, реформуванням шкіл-інтернатів, дитячих будинків займається МОН. Міністерство соціальної політики займається реформуванням будинків-інтернатів, притулків для дітей. Кожне міністерство видає свої розпорядчі документи щодо реформування, які не відповідають один одному. Тобто на практиці ми не бачимо процесу тісної взаємодії. Залишається таж сама багатоманітність, розгалуженість та розпорошення функцій. На нашу думку, таким важливим питанням як реформування інтернатних закладів повинен займатися один центральний орган на державному рівні, до складу якого входили б представники від кожного міністерства, в обов'язковому порядку представники громадських організацій. Саме цей орган повинен би був видавати розпорядчі документи, які були б спільними до виконання для всіх органів центральної і виконавчої влади.

Як наслідок, за словами Уповноваженого Президента з прав дитини М.Кулеби, жоден регіон в Україні не досяг очікуваного 10% зменшення інтернатних закладів [21]. Тільки Івано-Франківська область зменшила кількість інтернатів більше, ніж на 5%, Кіровоградська, Житомирська, Тернопільська області зменшили кількість дітей в закладах на 10%, загальна кількість дітей в інтернатних закладах зменшилась, проте в 7 областях кількість дітей в інтернатних закладах збільшилась [21].

Як бачимо з нашого дослідження у 2017 – 2019 роках не були повною мірою досягнуті очікувані результати. Проте, не зважаючи на недоліки підготовчого етапу, згідно з розпорядженням КМУ від 01 червня 2020 р. № 703-р «Про затвердження плану заходів та реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки», стартував II етап – етап реалізації реформи. Його завдання полягає у створенні системи медичних, соціальних та освітніх послуг

територіальними громадами, які повинні розвивати та надавати послуги дітям та сім'ям з дітьми [33].

Під час аналізу нами розкрито основні напрямки проведення вітчизняної реформи. Вказано, що під час реалізації I етапу реформи відбулося скорочення інтернатних закладів. На державному рівні виданий ряд законодавчих актів, які унормовують розвиток послуг, зокрема інклюзивного навчання. Проте, методика запровадження і фінансові механізми розвитку таких послуг, як послуга раннього втручання, денного огляду, перепочинку для батьків та інші не розроблені.

Під час розгляду об'єкту дослідження наголошувалося на розмежуванні повноважень між трьома міністерствами і іншими органами державної влади, задіяними в реалізації Національної стратегії. Це негативно відображається на реалізації ДІ. Але без завершення адміністративної реформи подолати ці недоліки неможливо.

РОЗДІЛ 3 ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І НАПРЯМІВ ЇЇ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ

3.1 Досвід проведення I етапу національної реформи сфери захисту прав дітей на прикладі Сумської області

На виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.08.2017 № 526-р «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу» в Сумській області розпорядженням голови Сумської обласної державної адміністрації від 22.12.2017 № 767-ОД «Про створення обласної міжвідомчої робочої групи з реформування системи інституційного догляду та виховання дітей» утворено обласну міжвідомчу робочу групу. До її складу за всеукраїнським зразком включені представники обласної служби у справах дітей, департаменту охорони здоров'я, департаменту освіти і науки, департаменту соціального захисту населення, представник Обласного центру для дітей, сім'ї та молоді, член громадської організації «Калинове гроно». Ухвалено план заходів з реалізації I етапу Стратегії в Сумській області.

Міжвідомчою робочою групою було проведено всебічний аналіз демографічних показників області, комплексний аналіз дотримання прав дітей, проаналізовано систему закладів державної опіки.

У ході проведеного аналізу було встановлено, що на початок 2018 року Сумську область населяли 1122059 осіб, серед них 164760 (14,6%) дітей. Кількість мешканців області, у порівнянні з 2009 роком, зменшилася на 62 тис., з них дітей - майже на 27 тис. Така ситуація в області склалася через зниження рівня народжуваних та загострення проблеми забезпечення і догляду за дітьми у сім'ях, особливо неповних.

В ході аналізу виявлено, що на обліку соціальних служб області перебувало 4000 сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. Це

неблагополучні сім'ї, в яких батьки не виконують свої обов'язки з виховання та догляду за дітьми. Число дітей в СЖО збільшується кожного року. За період з 01.01.2015 по 01.01.2018 роки кількість дітей збільшилась на 221 особу або 37,9%. На 01.10.2020 ця цифра сягає 924 дитини по Сумській області.

Кількість дітей - сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на первинному обліку в службах у справах дітей Сумської області станом на 01.01.2018 року становила 2044 дитини: 520 - діти-сироти і 1543 дитини, які позбавлені батьківського піклування. У 2020 році кількість дітей відповідної категорії становить 2058.

Міжвідомчою робочою групою було проаналізовано систему закладів інституційного догляду та виховання дітей, яка відображена на Рисунку 3.1.

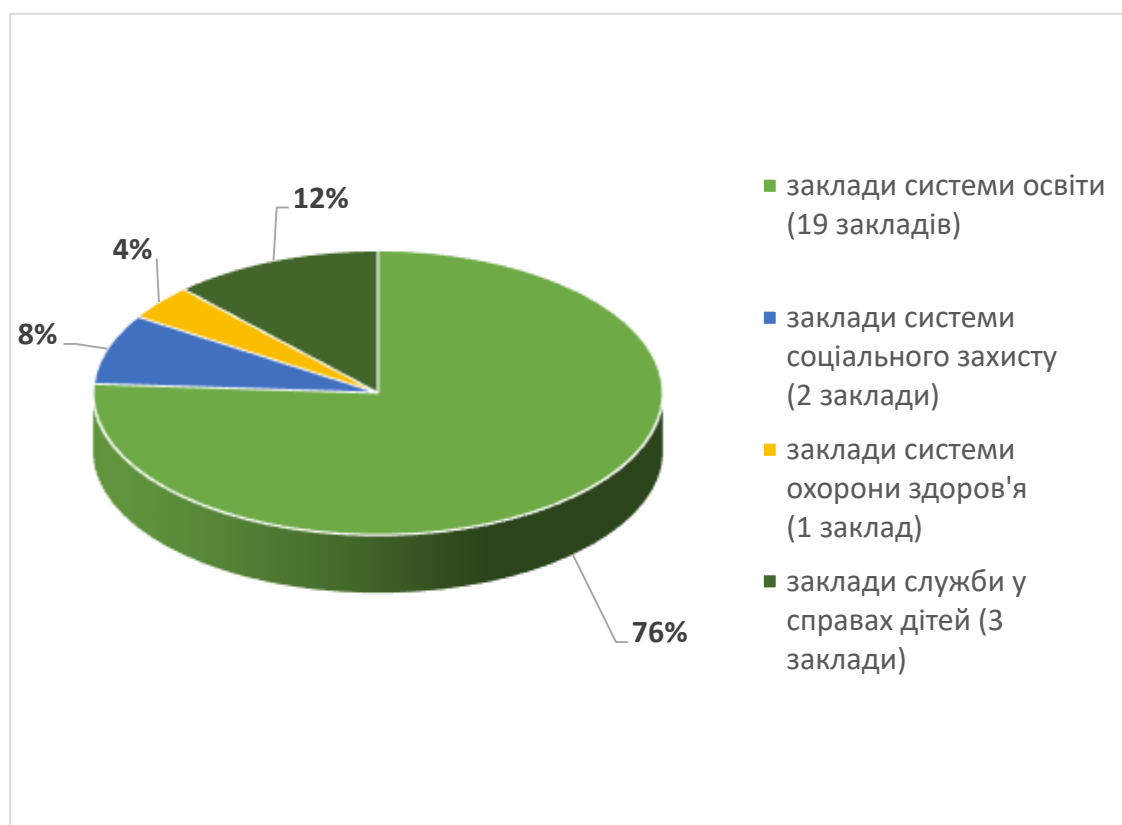

Рисунок 3.1 - Система закладів інституційного догляду та виховання дітей Сумської області

В Сумській області налічувалося 25 закладів, які підпорядковані декільком структурам (системі освіти, системі соціального захисту, системі охорони здоров'я, службі у справах дітей), де виховується 3156 дітей. З них в: закладах системи освіти - 2925 або 92,7% від загальної кількості дітей в інтернатах; в закладах системи охорони здоров'я - 75 (2,4%) дітей; в закладах системи соціального захисту - 37 (1,1%) дітей; в закладах служб у справах дітей - 119 (3,8%) дітей.

У закладах державної опіки виховуються 55 дітей у віці до 3-х років. Для таких дітей конче необхідно розвивати послуги для повернення в родинне коло. Саме тому у регіональний план трансформації області включено план реорганізації Будинку дитини, підпорядкований управлінню охорони здоров'я Сумської обласної державної адміністрації. В даний момент проводиться підготовка матеріально-технічної бази: проведений ремонт групи, придбане медичне та реабілітаційне обладнання для надання медичної реабілітації та паліативної допомоги, пройшли підготовку два лікаря та дві сестри медичні по наданню паліативної допомоги дітям. Але знову ж таки, як ми вже говорили в нашому дослідженні, реформуванням Будинку дитини займається переважно Департамент охорони здоров'я Сумської обласної державної адміністрації.

В області не дотримано вимогу реформи щодо припинення влаштування в заклади дітей віком до трьох років [24]. Але на сьогодні Будинок дитини – єдиний заклад в області для влаштування дітей такої вікової категорії. Аналогічна проблема існує в межах всієї країни. Тому, ми вважаємо, з метою запобігання зростання рівня дитячої бездоглядності та безпритульності було б доречним призупинити на певний час дію цієї вимоги.

Реформуванням закладів галузі освіти відповідно опікується Департамент освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації. В ході реалізації I етапу реформування з метою модифікації мережі у 2018-2019 роках 2 школи-інтернати припинили діяльність (Гребениківська та Грунська спеціальні загальноосвітні школи-інтернати), на базі 5 інтернатних закладів створено нові заклади освіти (Штепівський навчально-реабілітаційний центр, Шосткинський

ліцей-інтернат спортивного профілю, Глухівський ліцей-інтернат з посиленою військово-фізичною підготовкою, Путивльська спеціалізована мистецька школа-інтернат, Білопільський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів № 5 імені А.С. Макаренка). На сьогодні в Сумській області функціонує 16 інтернатних закладів різних форм власності та підпорядкування: 6 закладів спеціалізованої освіти, 8 спеціальних закладів загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами, 1 санаторна школа-інтернат для дітей, яким потрібне тривале лікування, 1 дитячий будинок для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

З метою забезпечення дітей з особливими освітніми потребами інклюзивним навчанням в області розпочато створення системи інклюзивного навчання (Таблиця 3.1)

Таблиця 3.1

**Система інклюзивного навчання
у дошкільних закладах освіти Сумської області**

Навчальний рік	Кількість установ	Кількість інклюзивних груп	Кількість дітей, що пройшли навчання
2018-2019	18	20	29
2019-2020	42	48	69

Таблиця 3.2

**Система інклюзивного навчання
у шкільних закладах освіти Сумської області**

Навчальний рік	Кількість установ	Кількість інклюзивних класів	Кількість дітей, що пройшли навчання
2018-2019	104	202	288
2019-2020	164	370	523

Як бачимо з таблиці рівень інклюзивного навчання в області виріс майже вдвічі.

Для організації надання послуг з реабілітації дітям та особам з інвалідністю в області діє мережа з 11 центрів комплексної реабілітації системи соціального захисту населення; 3 відділення соціальної реабілітації для дітей і осіб з інвалідністю, із них 2 – у Недригайлівському та Сумському районах, що входять до складу територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг) районних державних адміністрацій та відділення комплексної реабілітації осіб з інвалідністю у складі Центру надання соціальних послуг Кролевецької міської ради.

На місцевому рівні вирішено питання надання реабілітаційних послуг дітям з інвалідністю Конотопського і Роменського районів у Конотопському і Роменському міських центрах.

Але знову ж таки простежується тенденція відсутності співпраці між органами. Кожен департамент запроваджує реформу відповідно до листів і наказів профільних міністерств.

В ході реалізації стратегії функція контролю та моніторингу щодо виконання плану дій в області покладена на службу у справах дітей Сумської обласної державної адміністрації. Працівниками служби проводиться щоквартальний моніторинг реалізації Плану дій районними державними адміністраціями, виконавчим органам міських рад міст обласного значення, об'єднаних територіальних громад. За результатами моніторингу Міністерству соціальної політики подається звіт про «Стан виконання Плану заходів з реалізації I етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки Сумською обласною державною адміністрацією» (лист від 14.06.2020 № 01-17/7026).

За сприяння обласної служби у справах дітей з метою виконання покладених на неї завдань з захисту прав дітей спільно з Обласним центром для дітей, сім'ї та молоді в регіоні створені 7 сімей патронатних вихователів з ціллю забезпечення тимчасового догляду, виховання та реабілітації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Послугою патронату у 2018-

2020 роках скористувалися 24 дитини. В області проводиться активна робота щодо запровадження патронатного виховання.

Як видно з викладеного матеріалу, в Сумській області певною мірою забезпечено виконання I етапу Національної стратегії. В ході виконання завдань реформи вдалося скоротити кількість інтернатних закладів шляхом закриття чи перепрофілювання. Значних успіхів досягнуто у розвитку послуг: інклюзії, запровадження патронату, реабілітації, створюються прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу. Хоча цей процес, як і по всій Україні, рухається дуже повільно. В області функціонують 28 ДБСТ, в яких виховується 194 дитини, та 140 ПС, до яких влаштовано 269 дітей. Під опікою, піклуванням знаходяться 1444 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. І цієї кількості явно недостатньо, як і по всій Україні. Нові прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, патронатні сім'ї на сьогодні практично не створюються, а існуючі вже заповнені. З-за чого виникає величезна проблема щодо влаштування дітей після перебування у закладах тимчасового перебування.

В нашому дослідженні ми звернули увагу, що в області досягнуті досить високі результати в розвитку послуг інклюзивного навчання для дітей. Проте, в Сумській області, як і по всій Україні, ще не впроваджені послуги, направлені на роботу з родинами. Розвиток послуг раннього втручання, послуга денного догляду, які активно розвинуті у зарубіжних країнах, могли б значно зменшити кількість потрапляння дітей у заклади. Але механізми запровадження цих послуг в Україні не розроблені.

На нашу думку, скорочення кількості закладів інтернатного типу в області не можна розглядати як позитивний момент реалізації I етапу реформи. Адже кількість дітей у закладах області порівняно з 2018 роком збільшилася на 55 дітей (2,3%). Тому в Сумській області слід посилити роботу з розширення сімейних форм виховання, розвитку патронатних сімей, прийомних сімей, збільшувати кількість дитячих будинків сімейного типу, адже за їх достатньої кількості проблема інтернатного влаштування може зникнути сама по собі.

3.2 Проблемні питання проведення реформування державної системи опіки та шляхи її удосконалення

Як ми вже вказували в нашому дослідженні, в Україні не змогли повністю реалізувати I етап реформи, заплановані результати не були досягнуті майже в усіх регіонах. На нашу думку, причиною цього слугували певні проблеми, що відображено у Таблиці 3.3

Таблиця 3.3

Проблемні питання деінституалізації

Проблемні питання проведення реформування державної системи опіки	Шляхи удосконалення
<i>Недосконалість підзаконних нормативних актів з надання послуг, захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківської опіки, дітей з інвалідністю</i>	<i>Приведення вітчизняної нормативно – правової бази у відповідність до міжнародних норм шляхом всебічного аналізу та систематизації</i>
<i>Відсутність єдиного підходу до управління системою інституційного догляду та виховання дітей</i>	<i>Застосування координації і тісного партнерства між органами виконавчої влади на всіх рівнях і органами місцевого самоврядування.</i>
<i>Відповідальність територіальних громад за забезпечення прав і найкращих інтересів дітей, надання соціальних послуг дітям-сиротам, дітям позбавленим батьківського піклування</i>	<i>Заснування на законодавчому рівні відповідальності виконавчих органів територіальних громад щодо захисту прав дітей та надання соціальних послуг</i>
<i>Методичне забезпечення та фінансовий механізм запровадження послуг</i>	<i>Розроблення методик і дієвого фінансового механізму для запровадження послуг</i>
<i>Повільний розвиток прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, патронатних сімей</i>	<i>Проведення заходів на державному рівні щодо популяризації сімейного виховання. Збільшення фінансового заохочення батьків-вихователів</i>
<i>Утримання дітей з важкою формою інвалідності</i>	<i>Внесення змін у Положення про будинки – інтернати, підпорядковані Міністерству соціальної політики України, щодо відкриття на їх базі відділень подібного профілю. Відкриття міжрегіональних центрів догляду та надання медичних послуг з фінансуванням з державного та місцевих бюджетів</i>

Першою, і на нашу думку основною, проблемою є недосконалість підзаконних нормативних актів з надання послуг, захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківської опіки, дітей з інвалідністю. В нашому дослідженні ми вже звертали увагу на розгалуженість органів системи захисту прав дітей і органів, які є відповідальними за реалізацію Національної реформи системи інституційного догляду та виховання дітей. Результатом цього розгалуження є велика низка законів, нормативних актів, листів від різних міністерств і відомств, які суперечать один одному.

Яскравим прикладом може слугувати ситуація, що склалася в країні у березні 2020 року, коли з запровадженням карантину у зв'язку з поширенням гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (далі – COVID-19), більше 40000 учнів з інтернатів закладів освіти повернулися у сім'ї без погодження з Міністерством соціальної політики. При чому не були обстежені умови і здатність родин утримувати цих дітей. За словами очільника секретаріату міжфракційного депутатського об'єднання «Захист прав дитини - пріоритет держави» Л. Волинець: «За моїми підрахунками, 15 тисяч дітей віддали в критично небезпечні родини, де батьки в важкій алкогольній залежності, панує шалена бідність, і взагалі немає догляду за дитиною» [50]. З цієї причини Мінсоцполітики змушено було з квітня 2020 року ввести щотижневий контроль за станом забезпечення прав дітей в умовах карантину, здійснення якого покладено на служби у справах дітей. А лише в червні 2020 року був розроблений «Порядок зарахування дітей на цілодобове перебування до закладів незалежно від типу, форми власності та підпорядкування», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 01 червня 2020 р. № 586, до якого, до речі, вже у вересні поточного року були внесені кардинальні зміни (постанова Кабінету Міністрів України від 02.09. 2020 № 853). При цьому зміни торкнулися цілодобового влаштування у заклади лише дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Улаштування дітей, у яких є батьки, залишилося поза межами постанови. Хоча раніше для влаштування у заклад цих дітей вимагалось рішення органу опіки та

підклування. Ці недоречності сприяли швидкому заповненню шкіл-інтернатів дітьми без відома служб у справах дітей, органів опіки та підклування.

По суті своїй цей Порядок суперечить самій ідеї Національної стратегії реформування. Тому, ми вважаємо, що основною складовою успішного втілення Ді є приведення вітчизняної нормативно – правової бази у відповідність до міжнародних норм.

Результатом розгалуженості системи захисту прав дітей, розпорошення функцій є проблема відсутності єдиного підходу до управління системою інституційного догляду та виховання дітей, яка дісталася нам від радянської влади. Єдиним шляхом вирішення цього питання є впровадження координації і тісного партнерства між органами виконавчої влади на всіх рівнях і органами місцевого самоврядування.

Велика роль у реалізації реформи відводиться територіальним громадам, створеним в результаті реформи децентралізації. У Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей говориться: «...державна вживає заходів для популяризації важливості виховання та розвитку дитини, ролі територіальної громади у забезпеченні найкращих інтересів дитини...» [24]. Але територіальні громади - це нова структура. Вона знаходиться в стадії становлення, яке триватиме ще не один рік. Тому занепокоєння викликає відповідальність територіальних громад за забезпечення прав і найкращих інтересів дітей, надання соціальних послуг дітям-сиротам, дітям позбавленим батьківського піклування, яка на сьогодні законодавчо неврегульована. І це є великою проблемою. В Україні лише у 20 % об'єднаних територіальних громад утворені служби у справах дітей, які здійснюють повноваження щодо захисту прав дітей.

Так, наприклад, у Сумській області з 51 територіальної громади служби у справах дітей утворені лише у 16, ще у 4 громадах – перейменовані вже існуючі служби у справах дітей виконкомів міських рад. Тому прокуратурою Сумської області подані судові позови до виконавчих комітетів 10 територіальних громад з причин не створення в громадах служб у справах дітей. По семи позовах

ухвалені позитивні рішення суду, які зобов'язують ОТГ створити у своєму складі служби у справах дітей.

З приводу цієї проблеми Л.Волинець зазначає: «Тож, як наслідок, ОТГ не перебирають на себе повноваження органів опіки і піклування - компетенцію по вирішенню питань дітей. З іншого боку життя рано чи пізно змусить об'єднані громади вирішувати питання дітей. Поки що, їм більше хочеться займатися позитивом - створювати свята, асфальтувати дороги, встановлювати освітлення, ремонтувати дитсадки. А повноваження по захисту прав дитини передбачає проведення певних “репресій”, і ОТГ не хоче перебирати на себе ці функції. Наприклад такі, як захист дітей від питущих батьків» [50].

Тому з метою захисту прав дітей та охорони дитинства відповідальність територіальних громад за забезпечення прав і найкращих інтересів дітей, надання соціальних послуг дітям-сиротам, дітям позбавленим батьківського повинна бути закріплена на законодавчому рівні за зразком зарубіжних країн.

За даними моніторингу інтернатних закладів в Україні на початку 2020 року в інтернатах перебувало 17258 дітей (18%) з інвалідністю, з них 2046 дітей (2%) з інвалідністю важкої форми [21]. Ці 2% дітей потребують постійного догляду, оскільки не можуть себе обслуговувати. Зрозуміло, що влаштувати таких дітей до сімейних форм виховання або до закладів нової формації реально неможливо. Тому наступна проблема – це проблема влаштування такої категорії дітей і створення закладів для їхнього утримання на рівні громади.

Як приклад, у Будинку дитини Сумської області перебувають діти цієї категорії. Вони вже досягли вікової межі перебування в інституції. До цього часу таких дітей влаштовували у Богодухівський інтернат ІV профілю Департаменту соціального захисту населення Харківської області. На черговий запит Сумської обласної державної адміністрації про виділення путівок такої категорії дітей Департамент соціального захисту населення Харківської області відмовив, посилаючись на вимоги медичної реформи та децентралізації. Тому ці діти й досі перебувають у Будинку дитини.

Національна стратегія передбачає розвиток медичних, освітніх, соціальних послуг на рівні громади [33]. Тобто громада повинна забезпечити влаштування і догляд за дітьми з інвалідністю важкої форми, мати на це фінансові ресурси. Але, як ми вже зазначали, послуги в громадах не можуть створитися за один день, та чи й матиме громада фінансовий потенціал на послуги такого рівня.

Тому, на нашу думку, утримання дітей з важкою формою інвалідності повинно здійснюватися, наприклад, на базі міжрегіональних центрів догляду та надання медичних послуг цій категорії дітей. При цьому фінансуватися ці центри повинні на умовах спільного фінансування (місцевого і державного бюджетів). Держава ні в якому разі не повинна перекладати повністю відповідальність за таких дітей на плечі громади. Також необхідно в обов'язковому порядку передбачити ці моменти у плані реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки. А на сучасному перехідному етапі на державному рівні необхідно внести зміни у Положення про будинки – інтернати, підпорядковані Міністерству соціальної політики України, щодо відкриття на їх базі відділень подібного профілю.

Наступним проблемним питанням проведення реформи є проблема методичного забезпечення. На сьогодні ми маємо лише методичні рекомендації щодо складення регіональних планів, розроблені Міністерством соціальної політики України, і бажання фахівців реформи. Методичні матеріали демонструють успішний зарубіжний досвід з питань переходу від інтернатної системи до альтернативної. Більшість тренінгових програм розроблені також на основі досвіду зарубіжжя і не завжди адаптовані до української реальності. Наприклад, Планом заходів передбачено завдання: «Визначення потреб територіальних громад у послугах для дітей та сімей з дітьми, їх надання, моніторинг та оцінка якості» [33]. Але методика визначення цих потреб, а тим більше методика проведення оцінки їх якості, ще не розроблені. Так само, як і впровадження послуг.

Крім того, велике занепокоєння викликає фінансовий механізм реалізації стратегії. Національною стратегією передбачено завдання відносно «...перерозподілу фінансових ресурсів, що вивільняються в процесі закриття закладів інституційного догляду дітей, та спрямування таких ресурсів на створення зазначених послуг на рівні територіальної громади...» [33]. Тобто соціально незахищені діти в громадах зможуть отримати необхідні послуги лише після закриття інтернату. Це вкрай невірно. На нашу думку, інституції можна закривати тільки в тому випадку, коли на рівні громади створені відповідні послуги, достатньо розвинуті сімейні форми виховання. А, як ми зазначали раніше, вони на сьогодні розвинуті недостатньо. Тому, ми вважаємо, очікувані результати реформи є дещо передчасними. Адже виконання реформи розраховано на 10 років, а скорочення закладів і дітей у них очікують уже чомусь з 2018 року. Напротивагу в США, як ми виявили в ході дослідження, реформування інтернатних закладів почалося ще з початку ХХ століття. Перші вагомі результати в США були здобуті лише у дев'яностих роках.

Для вдалого здійснення реформи інтернатних закладів необхідно використовувати зарубіжний досвід. Особливо це стосується формування системи методів впливу на батьків, а також практики використання ресурсів територіальної громади для вирішення питання захисту прав та законних інтересів дітей. При цьому треба враховувати те, що деінституалізація в країнах пострадянського простору проходила при фінансовій підтримці Євросоюзу. На сьогодні Україна не може розраховувати на це. При використанні практики зарубіжжя треба враховувати матеріальне становище населення, яке на порядок нижче ніж в США, Великобританії. Та й кількість дітей, яких необхідно влаштувати до сімейних форм, в нашій країні значно більша. Тому, запроваджувати міжнародний досвід необхідно з обережністю. Нашій країні на сучасному етапі необхідно не закриття і ліквідація інтернатів, а їх перепрофілювання у заклади нової формації: пансіони, школи для корекційного навчання, заклади з надання фізичної і психологічної реабілітації. Адже на сьогодні в більшості випадків заклади державної опіки є чи не єдиними

зкладами в Україні, де дитині можуть забезпечити право на освіту, безпеку життя, соціальне забезпечення.

Підсумовуючи, можна сказати, що запровадження в Україні Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей при всій позитивності самої ідеї є дещо передчасним. З метою забезпечення якнайкращих інтересів дітей, захисту їх прав, охорони дитинства необхідно переглянути строки реалізації реформи, а деякі навіть відтермінувати до періоду запровадження необхідної кількості послуг для дітей та родин з дітьми на рівні територіальних громад.

ВИСНОВКИ

Сучасна державна політика у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства базується на розвитку сімейних форм виховання та реформуванні системи закладів інституційного догляду та виховання. Запорукою успішності цієї реформи є спроможність територіальних громад створити слухний життєвий простір, необхідний для всебічного розвитку дитини, виховання її в сім'ї, захисту її прав.

Тому сьогодні багато питань потребують злагодженості і координації дій органів влади всіх рівнів, в тому числі громадськості, з метою формування дієвої державної політики, яка зорієнтована на забезпечення і захист прав дітей і їх виховання в сімейному середовищі.

На підставі результатів дослідження можна зробити такі висновки.

1. Встановлено, що розвиток національної державної політики у сфері захисту прав дітей та охорони дитинства орієнтується на міжнародні принципи та стандарти. Дана характеристика сутності державної політики, основним принципам охорони дитинства в Україні. Доведено, що урядова політика у сфері захисту прав дітей і охорони дитинства потребує нагальних змін та реформ.

2. Шляхом ретроспективного аналізу вітчизняної системи захисту прав дітей встановлено, що політика держави по відношенню до дітей пройшла шлях від церков і монастирів до відкриття інтернатних закладів. Поступово держава перебрала на себе основну роль у піклуванні про осиротілих дітей, найпоширенішою формою влаштування дітей стають інституції.

3. Під час аналізу сучасної вітчизняної системи захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування з'ясовано, що відсутність єдиного центрального органу виконавчої влади, розгалуженість сфер відповідальності центральних органів виконавчої влади не дозволяє ефективно реалізовувати державну політику та створити єдину об'єднану систему захисту прав дітей та охорони дитинства.

4. За результатами дослідження зарубіжного досвіду у розвитку альтернативних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлено, що в міжнародній практиці дитина розміщена в центрі державної політики. Для забезпечення прав дитини виділяються кошти, персонал, розвиваються послуги, що забезпечено нормативно-законодавчими актами. Контроль з боку держави за дотриманням прав дітей.

5. В ході дослідження української системи інституційного догляду та виховання дітей встановлено, що перебування дітей в інституціях дискредитує сам механізм захисту прав дітей та охорони дитинства. Необхідно започатковувати поступове закриття інтернатів та популяризувати корисність влаштування дітей до сімейних форм, формувати послуги з підтримки не лише дітей, а й сімей у громадах.

6. Шляхом аналізу основних напрямків національної реформи інтернатних закладів встановлено, що реформа націлена на заміну існуючої системи влаштування дітей, альтернативною, сімейною або наближеною до сімейних. Встановлено неузгодженість і протиріччя в законодавстві, що ускладнює проведення реформи.

7. Досліджуючи досвід проведення I етапу національної реформи сфери захисту прав дітей на прикладі Сумської області виявлено проблеми, що полягають у відсутності єдиного підходу до управління системою інституційного догляду та виховання дітей. Відповідальність територіальних громад за забезпечення прав дітей на сьогодні законодавчо неврегульована. Послуги для дітей і сімей з дітьми на рівні громад не розвиваються, а фінансовий механізм для їх розвитку не продуманий. Методичне забезпечення впровадження основних напрямків реформи не розроблено. Очікувані результати є передчасними.

8. Узагальнюючи результати нашого дослідження можемо сказати, що нашій країні на сучасному етапі необхідно не закриття і ліквідація інтернатів, а їх перепрофілювання у заклади нової формації: пансіони, школи для

корекційного навчання, заклади з надання фізичної і психологічної реабілітації. Адже на сьогодні в більшості випадків заклади державної опіки є чи не єдиними закладами в Україні, де дитині можуть забезпечити право на освіту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітичний звіт за результатами комплексного дослідження системи захисту дітей в Україні. URL: <http://www.hopeandhomes.org.ua/blog/iliuziia-zakhystu-analitychnyj-zvit-za-rezultamy-kompleksnoho-doslidzhennia-systemy-zakhystu-ditej-v-ukraini/> (дата звернення: 15.10.2020).

2. Архипова С.П. Аналіз досвіду влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії. Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології : зб.наук. пр. Херсон : ХНТУ. – 2011. № 1 (4). – С.189 – 195.

3. Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади. Київ : ТОВ «Софія - А», 2013. 160 с.

4. Деінституалізація системи виховання дітей, які залишилися без батьківської опіки, в Україні: результати та перспективи. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні (за підсумками 2017 року): ДУ Державний інститут сімейної та молодіжної політики : веб-сайт. URL: <https://dismp.gov.ua/dopovid-d2018/> (дата звернення: 02.11.2020).

5. Деінституалізація та трансформація послуг для дітей: посібник з найкращих практик : посібник / Ж. Мюльгейр та ін. Київ : Видавничий дім «Калита», 2009. 193 с.

6. Декларація прав дитини від 20.11.1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 11.10.2020).

7. Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.10.2020).

8. Деякі питання вдосконалення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, яким загрожує небезпека : постанова Кабінету Міністрів від 03 жовтня 2018 р. № 800. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2018> (дата звернення: 12.10.2020).

9. Деякі питання, пов'язані з реформуванням системи інституційного

догляду та виховання дітей : постанова Кабінету Міністрів від 02 вересня 2020 р. № 853. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/853-2020> (дата звернення: 12.10.2020).

10. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін Затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. Верховної Ради України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_003#Text (дата звернення: 12.10.2020).

11. Економічний розвиток і державна політика : навч. посіб. / за заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка. Київ : УАДУ, 2001. 480 с.

12. Еойн Янг і Ліза Куїнн. Як написати дієвий аналітичний документ у галузі державної політики: практичний посібник для радників з державної політики у Центральній і Східній Європі / пер. з англ. С. Соколик. Київ: К.І.С., 2003. 120 с.

13. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства : статистичний збірник / Державна статистична служба України. Київ, 2018. 176 с. URL: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/15/Arch_zd_zb.htm (дата звернення: 12.10.2020).

14. Качан Л. Від притулкулків для знайд – до прийомної сім'ї. Соціальний захист. 2008. № 2 – С.11.

15. Кілієвич О. Англо-український глосарій термінів і понять з аналізу державної політики та економіки. Київ: Основи, 2003. 510 с.

16. Конвенція про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 13.10.2020).

17. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.10.2020).

18. Козубовський В.В. Соціальний захист неповнолітніх у Великій Британії (порівняльний аналіз). Ужгород. 2004. 129 с. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua › cgiir (дата звернення: 13.10.2020).

19. Кузьмінський В. Навіщо реформувати інтернатну систему: чого нас вчить історія. Права дітей. 2010. №1(9). С.4-6.

20. Літопис руський: За іпатським списком / пер. Л. Махновець; О. В. Мишанич (відп. ред.); Л. Є. Махновець (пер. з давньорус.) Київ: Дніпро, 1989. – XIV, 591 с. URL: <http://litopys.org.ua/litop/lit28.htm> (дата звернення: 11.10.2020).

21. Микола Кулеба презентував результати моніторингу інтернатних закладів. Офіс Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/mikola-kuleba-prezentuvav-rezultati-monitoringu-internatnih-62301> (дата звернення: 13.10.2020).

22. Міклосо І. Міжнародні практики реформування інтернатної системи та сучасні форми опіки: матеріали міжнародної конференції / Львівська освітня фундація. URL: <http://www.lef.org.ua/ua/arhiv/konferentsiya-z-deinstytualizatsiyi/> (дата звернення: 10.10.2020).

23. НАН України. Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія. Київ, 2019. 180 с. URL: <http://www.nas.gov.ua/UA/Book/Pages/default.aspx?BookID=0000016218> (дата звернення: 14.10.2020).

24. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 серпня 2017 р. №526-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 14.10.2020).

25. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 09.10.2020).

26. Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ

Президента України від 11.08.2011 № 811/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/811/2011#Text> (дата звернення: 09.10.2020).

27. Права, за якими судиться малоросійський народ. Електронний довідник з історії України. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008967> (дата звернення: 01.11.2020).

28. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів від 24 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 01.11.2020).

29. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.05.2005 № 2342 – IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 02.11.2020).

30. Про додаткові заходи із забезпечення гарантій реалізації прав та законних інтересів дітей : Указ Президента України від 1 червня 2013 р. № 312/2013. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/U312_13.html (дата звернення: 22.10.2020).

31. Про загальну середню освіту : Закон України від 13.05.1999 р. № 651 XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> (дата звернення: 22.10.2020).

32. Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» : постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.10.2020).

33. Про затвердження плану заходів та реалізації II етапу Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки : розпорядження Кабінету Міністрів від 01 червня 2020 р. № 703-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 25.10.2020).

34. Про затвердження типових положень про службу у справах дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2007 р. № 1068. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1068-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення: 25.10.2020).

35. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січня 1995 р. № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 27.10.2020).

36. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 р. № 1060-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 27.10.2020).

37. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 25.10.2020).

38. Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні: Указ Президента України від 16 грудня 2011 р. № 1163/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163/2011#Text> (дата звернення: 25.10.2020).

39. Про створення дитячих будинків сімейного типу : постанова ради Міністрів СРСР від 17 квітня 1988 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP880318.html (дата звернення: 30.10.2020).

40. Про схвалення Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : розпорядження Кабінету Міністрів України від 11 травня 2006 р. № 263-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2006-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.10.2020).

41. Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства : постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2000 р. № 1200. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1200-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.11.2020).

42. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12 1997№ 776/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.11.2020).

43. Романов В. С., Рудік О. М., Брус Т. М. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 72 с.

44. Саблук С А. Історичні передумови формування правового статусу дитини в Україні. Університетські наукові записки. 2006. № 3–4 (19–20). С. 253–260.

45. Сімейний кодекс України : Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 05.11.2020).

46. Манохіна І.В. Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування: навчальний посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля. 2012. 276 с. URL: <https://ir.duan.edu.ua/bitstream/123456789/199/1> (дата звернення: 10.11.2020).

47. Темченко О. Зародження соціальної функції держави у сфері охорони дитинства. Київ. Віче. 2010. № 19 С. 28-31. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2222/> (дата звернення: 20.11.2020).

48. Толкачова Г. В. Еволюція правового забезпечення гарантій захисту прав і свобод дитини. Часопис Київського університету права. 2014. № 1. С. 72–76. URL: http://ek.nlu.edu.ua/cgi-bin/irbis64r_01/ (дата звернення: 20.11.2020).

49. Фондація Джоан К.Роулінг Lumos та канадський проект EDGE допоможуть реформувати інтернати в Житомирській області. Міністерство соціальної політики України: веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/14256.html> (дата звернення: 20.11.2020).

50. Хто опікуватиметься органами опіки в ОТГ. Або що очікує на систему усиновлення після. Нижні Сірогози.City: веб-сайт. URL:

<https://nsirogozy.city/read/dosvid/85563/> (дата звернення: 23.11.2020).

51. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 05.11.2020).

52. Щодо поліпшення захисту прав та законних інтересів дітей : Доручення Президента України від 30 серпня 2012 р. № 1-1/2338. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411/2008#Text> (дата звернення: 30.10.2020).